

εύκολο να παραιτηθούμε έμεις από τις άπορίες και τὰ έρωτήματά μας, οι φιλόλογοι προπαντός.

Κι αυτό είναι τὸ πρῶτο πὸν φτάνει ὡς ἑμᾶς ἀπὸ τὸ Σολωμῷ σήμερα και πὸν ἔτσι μπορεί ἢ θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσει: ὄχι σὰ μέτρο τότε θὰ εἴμασταν στὸ δρόμο πὸν ἐκεῖνος ἔδειξε κι ὄλα θὰ πῆγαιναν καλά· ἀλλὰ τὴν ἀποτροπή και ἔσρακι. Ἀνασχετικά. Και πάλι οὔτε. Ἀπόδειξη πὸν λέμε ἄρα ἄποτροπή, ἐνῶ ὁ Σολωμὸς τότε πὸν σήκωναν τὴ «γλώσσα τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδας» — ὄχι γιὰ πρώτη οὔτε γιὰ τελευταία φορά — οὔτε πὸν θὰ ἀνεχόταν μὲ τέτοια λέξη. Ἔτσι δὲν θγαίνει ἀπὸ τὸ Διάλογο; Ἀλλὰ τί κάνουμε ἑμεῖς, δὲν βλέπεται τόσο. Κοίταξε πὸν οἱ καλοὶ ποιητὲς μας μιᾶνε γιὰ τὴν ἀξία τοῦ Σολωμοῦ: ποῖος εἶναι ὁ πὸν μεγάλος, ποῖος ἔρχεται δεύτερος, ποῖος τρίτος — μὲ συνήθεια βαλλὰ ἑλληνική πὸν δὲν κρατᾶει μόνο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τυπάλδου και τοῦ Καλοσγούρου. Δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου κακή συνήθεια, ὅτι κι ἂν λέει πάνω σ' αὐτὸ ὁ συρμός σήμερα, δυσμενῆς στίς ἀξιολογήσεις. Ἐ, λοιπὸν πόσο μακριὰ μας εἶναι ὁ Σολωμὸς δὲν τὸ δείχνει τίποτα τόσο, ὅσο ἡ γνώμη πὸν ἔχουμε γιὰ τὸ μεγαλεῖο του.

Σοῦ στέλω, λοιπὸν, μαζί μὲ τὸ γράμμα τοῦτο μὲ συγκομιδὴ ἀπὸ πρόσφατες, σχετικὰ, κρίσεις πάνω στὸ Σολωμὸ ἀπὸ δημοτέχνους του κι ἕνα - δυὸ μελετητές. Θὰ πειράζε πολύ, ἂν κρατούσα στὴ θεώρηση αὐτὴ τὸ ἐπιστολικό, ἂς ποῦμε, ὕφος; Θὰ μὲ βοηθοῦσε και στὰ σημεῖα ἐκεῖνα πὸν ἢ ἤθελα νὰ πείξω και κεί ὅπου τὸ θέμα τὸ ἴδιο και τὰ πράγματα μᾶς κάνουν νὰ σκυθρωπιάζουμε.

ἡ Θεώρηση

Ἵ Σολωμὸς κι οἱ ἄλλοι μεγάλοι μας ποιητές

ΣΟΦΟΛΟΓΙΟΤΑΤΟΣ: ...Σὰν τὸν Ὅμηρο, ὄχι δέδαια.
ΠΟΙΗΤΗΣ: Πολὺ ψηλὰ ἐπήδησες, φίλε.

Διάλογος

Πρὶν λίγο καιρὸ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης πὸν ξέρεις πόσο μὲ θέλγει και πόσο τὸ ὀφείλω ἐγὼ και, ἐλπίζω, οἱ μαθητὲς μου, ἔγραψε σ' Ἐνοιχτὰ Χαρτιά: « Ἐνας ἀπὸ τοὺς πέντε ἢ δέκα μεγαλύτερους ποιητὲς σ' ὄλο τὸν κόσμο και σ' ὄλους τοὺς αἰῶνας. ὁ Διονύσιος Σολωμὸς... ».

Ἵπερβολή, δέδαια, και κάτι σημαίνει.

Νὰ δοκιμάζουμε ἄμας τις ὑπερβολὲς μας πάνω στὸ Σολωμὸ;... Δὲν ξέρω. Ὁ ἴδιος μέσα ἀπὸ τὴν ποίηση, τοὺς στοχασμοὺς, τὰ ἰταλικά του πεζὰ και τις σημειώσεις του ἄλλιως μιλάει γιὰ τοὺς μεγάλους ποιητὲς και δὲν φαίνεται πὸν θὰ δεχόταν θέση γιὰ τὸν ἑαυτὸ του οὔτε στὴν πρώτη πεντάδα οὔτε στὴ δεύτερη, οὔτε... Γιατί, δέδαια, δὲν θὰ παραμέριζε — ποιὸν θὰ παραμέριζε ἀπὸ τοὺς ποιητὲς πὸν μνημονεύει στίς «Σημειώσεις τοῦ ποιητῆ»: «Αὔριο θέλει ἔρθει και κανένας νὰ μοῦ δείξει τ' ἀλφαβὴ τὰρι μὲ τὸ κονδύλι στὸ χέρι· ἀλλὰ ἐγὼ τὸ παίρνω και ἀπιθῶνω τὴν ἄκρη του εἰς τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Δάντη και τοῦ Πετράρχη, τοῦ Ἀριστοῦ και τοῦ Τάσσου, και εἰς τὰ ὀνόματα ὄσων στιχογραφώντας τοὺς ἀκολούθησαν...». Γιὰ νὰ δώσουμε μὲ θέση στὸ Σολωμὸ στὸ πρῶτο μέλος ἀπὸ τὴ διάζευξη τοῦ Ὁδ. Ἐλύτη, θὰ πρέπει στὸ καινὸ πὸν ἀφήνει τὸ τελευταίο «και» τοῦ ποιητῆ, νὰ τὸν δάσουμε ν' ἀντιδικήσει μὲ ποιὸς και μὲ πόσους. Ὅταν γράφει ὁ Σολωμὸς τις «Σημειώσεις τοῦ ποιητῆ» δὲν ἔχει περάσει κατὰ ἕνα χρόνος ἀπὸ τὴ σύνθεσή του Ἵ Ἵγνου» και στὰ πρωτόλεια ἔχει μνημονέψει τὴ «θεῖα ἔκσταση τοῦ Ὀσσιάνου», τὸν Ὅμηρο ἢ τὴ σκιά του, ἐνῶ στὸν «Ἵγνου», ὁ ἴδιος,

φανερώνοντας για τρίτη φορά το ουσιαστικό αυτοσυναίσθημά του με ταπεινοσύνη — είναι υπερηφάνεια να κεντρίζεται δημιουργικά από μεγάλα πρότυπα — δεν μας κρύβει τη χαρά και την τόλμη του, την αγαλλίαση και την δριμύτη της απόφασής του, τη μιὰ μετὰ τὸ δαντικὸ μὶτο, τὴν ἄλλη μὶ ἕνα (ἔχι· ἔχι ἀλαζονικὸ) παρομοιαστικὸ: «Libertà no cantando» «φιλελεύθερα τραγούδια / Σὰν τὸν Πίνδαρο ἐκφωνῶ». Ἔχουμε κίβλας περάσει στὴ δευτέρη πεντάδα τῆς διάζευξης τοῦ Ὁδ. Ἐλύτη καί, μὲ μόλο πού δὲν ἀνοίξαμε οὔτε τὸ «Διάλογο», δὲν μένουν παρὰ τρεῖς θέσεις. Ποιὰ ἀπ' αὐτὲς θὰ εἶχαμε δικαίωμα νὰ κρατήσουμε γιὰ τὸ Σολωμῖο, κι ἂν ἀκόμη ἐξαίρεσουμε τὸν Ἄρδρ Μπάϊρον, πού, ὡστόσο, ὁ ἴδιος τιμᾶ ἀνεπιφύλαχτα ὀνομαζοντάς τον αὐτὸν μόνον Ἵψη-λότατο ποιητὴ μετὰ τὸν Δάντη καὶ γράφοντάς τον Μεγάλο με κεφαλαῖο τὸ ἀρχικὸ ἔχι μιὰ φορά. Δὲν θὰ περίσσει ἡ θέση οὔτε κι ἂν λογαριάσουμε τοὺς τρεῖς τραγικοὺς γιὰ ἕνα — ἐκτὸς πιά ἂν προσπεράσουμε τὸν Ὀράτιο: «Ποῖός μου τῆπε; τὸ ἀπόκρυφο τῆς τέχνης μου καὶ τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων... Ὁ Πίνδαρος... οἱ τραγικοὶ... καὶ ὁ Ὀράτιος τοὺς ἐμιμήθηκε».

Δὲν ἔχουμε ἀφήσει ἀκόμη τίς «Σημειώσεις τοῦ ποιητῆ». Ἄς παρατρέξουμε τὸ «Ἐγκώμιο» (ὅπου ὁ Δάντης ἀνάμεσα στὸν Πετράρχη καὶ τὸν Ἀρίστο «ὁ πιδὲ μεγάλος ἀπ' ἄλλους τῶν» καί, εὐκαιριακά, ὁ Δάντης καὶ ὁ Ὀμηρος, καὶ σὲ ἔξοχος καὶ λεπτότατες γραμμὲς τὸ ζευγάρι Φόσκολος - Μπάϊρον) ἄς προσπεράσουμε τίς μεταφράσεις, τίς ἄλλες σημειώσεις ἢ σημειώματα, κι ἄς περιοριστοῦμε στοὺς «Στοχασμοὺς». Καὶ πάλι, ἂν τὸ «μέτρημα τῶν δικαίων» μᾶς ἔχει διδάξει τίποτα, δὲν θὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τίς ἀποσιωπήσεις τοῦ ποιητῆ: «Σκέψου καλὰ ἂν τοῦτο θὰ γίνῃ ρωμαντικά, ἢ, ἂν εἶναι δυνατὸ, κλασσικά, ἢ εἰς εἶδος μιχτό, ἀλλὰ νόμιμο. Τοῦ δευτέρου εἶδους ἄκρο παράδειγμα εἶναι ὁ «Ὀμηρος» τοῦ πρώτου ὁ Σένηκσπερ' τοῦ τρίτου δὲν γνωρίζω». Ἄς δεχτοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή πῶς εἶναι ὁ ἴδιος πού φιλοδοξεῖ νὰ δώσει τὸ ἄκρο παράδειγμα τοῦ «μιχτοῦ ἀλλὰ νόμιμο εἶδους». Δὲν τὸ ἔδωσε. Ἄλλο τί λέμε καὶ πῶς τὰ δουλεύουμε ἑμεῖς καὶ ὅσοι «μεροληπτοὺν ἔχι μόνον ἀπὸ ἀτομικὴ παρὰ καὶ ἀπὸ πατριωτικὴ φιλοτιμία», ὅπως θὰ ἴλεγε ὁ ἴδιος. Ὁ Σολωμῖός — τὸ ξέρεις καλλίτερα ἀπὸ μένα — εἶναι αὐστηρὸς ὡς τὴν ἀλυγισιὰ καὶ τὴν σκληράδα καὶ στὸ πεδίο τῆς ἠθικῆς καὶ στὸ πεδίο τῆς ποιητικῆς. Οἱ «Στοχασμοί», δὲν εἶναι μόνον μιὰ σειρά ἀπὸ παραινέσεις στὸν ἑαυτὸ του, εἶναι «κριτικὰ παραγγέλματα», ὅπως τὰ χαρακτηρίζει ὁ Ἀποστολάκης, εἶναι «μιὰ ἀναβάθρα ἀπὸ δυσκολίες», ἀναβαθμοὶ ἀξιώσεων γιὰ δλοκλήρωση καὶ τελείωση: «Ἐφάρμοσε... Ἐφάρμοσέ την καὶ σκέψου βαθιά... Πρόσεξε ὥστε τοῦτο τὸ ἔργο νὰ γίνεταί δλίχως κοσῶς νὰ διακόπτεται». Καὶ λίγο πιδὲ κάτω, στὴ μετάφραση πάντα τοῦ Πολυλά: «Σκέψου βαθιά καὶ σταθερὰ (μιὰ φορά γιὰ πάντα) τὴ φύση τῆς Ἰδέας, πρὶν πραγματικοποίησιν τὸ ποίημα». Πρὶν πραγματικοποίησιν ἢ σεις. Πόσες φορές βρισκόμαστε τὸ ρῆμα αὐτὸ κι ἄλλα ἀνάλογα, ποιητικὰ καὶ τελεστικά, στοὺς «Στοχασμοὺς» καὶ στὰ χειρόγραφα τοῦ ποιητῆ; Ὁ Σολωμῖός εἶχε στὸ νοῦ του ἕνα «ἄλλο»: «Ὅλο τὸ ποίημα ἄς ἐκφράζει τὸ Νόημα ὡσάν ἕνας αὐτοῦπαρχτος κόσμος, μαθηματικὰ βαθιολογημένος, πλούσιος καὶ βαθύς... Τὰ ἄλλα εἶναι δικές μας θεωρίες καὶ ἀμφίβολοι ἀναχρονισμοί. Γιατί τέτοια ἢ μοῖρα μας! Τὸ δίδαγμα τῆς δικῆς του σιωπῆς — ὀδυνηρῆς ὅσο (καὶ γιατί) εἶναι τρομερὸ τὸ ἀγώνισμα τῆς ποιητικῆς διμῆλας — γίνεταί σὲ μιὰς ἄλλοι γιὰ τὴ δική μας ἀλαλία. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι οὔτε νὰ παραπονεθοῦμε ἔχουμε δικαίωμα πού ὁ Σολωμῖός ἄφησε σπαράγματα οὔτε νὰ καμινώμαστε ὅτι ἢ ποίηση — καὶ τότε καὶ σήμερα — ἔλκεται ἀπὸ τὰ κενὰ κι αὐτὸ ἄρα, εἶναι πού τράδηξε τὸν ποιητὴ καὶ τραβάει, σήμερα, καὶ μᾶς. Οἱ «λυρικές» ὀντότητες, τῆς νεώτερης ἢ τὰ ρήγματα στὴ γλώσσα πού ἐπιχειρεῖ ἢ σύγχρονη ποίηση μᾶς καλοῦν σὲ μιὰ νέα θεώρηση τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ παραγνωρίσουμε τὴ δική του θέληση γιὰ ποιητικὴ ἔκφραση καὶ τελείωση. Ἄς μὴ τὸ ξεχνᾶμε, οἱ μεγάλοι, πού τὸ παράδειγμα τοῦ ἀκολουθοῦσε ὁ Σολωμῖός, καὶ τὸ ἀπόκρυφο τῆς τέχνης» του ἄλλοῦ τὸν ὀδηγοῦσαν «μὲ τὸ λόγο νὰ μεταγγίσει ὅλα τοῦτα (στοχασμῖο, φαντασία, αἰσθημα) στὸν ἄλλον». Γιὰ τὸ Σολωμῖο δὲν ἦταν ἀκόμη ἢ ποίηση ἕνα

Ξεραμμένο σύκο, όπως δὲν ἦταν καὶ γιὰ τὸν Δάντη ἢ τὸν Σίλλερ. Πῶς λοιπὸν νὰ τὸν βάλομε δίπλα στὸν Ὀμηρο ἢ στὸν Σαίξπηρ, στὴν πρώτη ἢ τὴ δεύτερη ἢ τὴν τρίτη ἢ δὲν ξέρω ποιὰ πεντάδα, ἀφοῦ δὲ ἴσως πρέπει νὰ παραγκωνίσει ποιὸν καὶ ποιούς, λ.χ. τὸν Γέθ καὶ τὸ Σίλλερ, ὅπως τοὺς γράφει στὰ Προλεγόμενα ὁ Πολυλάς (καὶ τὸν πρῶτο ὁ ἴδιος στὸ «Διάλογο»), ποὺ τὰ συγγραμμάτα του ἀργότερα ἔμελλον νὰ ἐνεργήσουν τόσον καρποφόρα εἰς τὸν ἑλλησικώτατον νοῦν του. Κι ἄρα μὴν ξεχνᾶμε δτι ὁ Σολωμὸς πεθαίνει τὸ 1857, ἐνῶ ὁ ποιητὴς Ὀδ. Ἐλύτης γράφει τὸ 1974 ἢ λίγο πρὶν κι ὅσο νὰ ἴναι κάποιοι ἀκόμη γράψανε στὸν κόσμιο ἢ καὶ μόνο στὴν Ἑυρώπη, κι ἔνας ἀπ' αὐτοὺς τὸ ἴδιο μὲ τὸ Σολωμὸ στραμμένος στὸν Δάντη.

Ναί, βέβαια, ἄλλο θέλησε νὰ πεῖ ὁ Ἐλύτης. Διαμαρτύρεται: μ' ἓνα παραλογισμὸ σ' ἓναν ἄλλο, στὸ γεγονός ὅτι ὁ Διονύσιος Σολωμὸς - παραμῆνε ἀγνωστος καὶ ἔα παραμῆνε, τὴ στιγμή πού κυκλοφορεῖ σὲ ἀπανωτὲς ἐκδόσεις ἓνα πλήθος ἀλλοφύλλων πέμπτης ἢ δεκάτης κατηγορίας». Δὲν ξεκαθαρίζει: ὁ ποιητὴς ἂν ὁ Σολωμὸς παραμῆνει ἀγνωστος ὄχι μόνο στους «ἄλλους», στους ξένους, ἀλλὰ καὶ στους δικούς μας, στὴν ἴδια του τὴ χώρα. Στους ξένους παραμῆνε ἀγνωστος, γιατί, ὅπως λέει, «διαβατήρια, ἀποτελεῖ μοιραία ἢ καλὴ μετάφραση πού, ὅλοι μας ξέρουμε δτι εἶναι τόσο πιὸ πρόσφορη, ὅσο τὸ πρωτότυπο κείμενο εἶναι λιγότερο ζυμωμένο καὶ μετουσιωμένο στὴ γλώσσα του τὴ μητρική». Συζητήσιμη κρίση, ἀλλ' ἴσως θάλαι νὰ πικρᾷ τὰ ἔκψεις. Ὁ Σολωμὸς μετάφρασε Πετράρχη πού τὸ κείμενό του δὲν εἶναι, ἐξέχεται, λιγότερο «ζυμωμένο καὶ μετουσιωμένο στὴ γλώσσα του τὴ μητρική» ἢ ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἴδιος, - συρριζωμένο καὶ ταυτισμένο μὲ τὴ γλώσσα». Ἀν δὲν ἔβρισκονταί: ἄξιοι ξένοι ποιητὲς νὰ μεταφράσουν Σολωμὸ, μήπως θὰ πρέπει νὰ δοκιμάσουν οἱ δικοί μας; ὄχι χωρὶς αὐταπαρνήση, τὴ στιγμή πού οἱ ἴδιοι μετάφρασαν ἀλλόφυλους; καὶ μεταφράζονται. Ἄλλος πιὸ λίγο, ἄλλος πιὸ πολύ, ἀπὸ ἀλλόφυλους; Ὡς τότε ἄρα ἀφήσουμε τοὺς ξένους ἢ τοὺς δικούς μας ἐρασιτέχνες νὰ μεταφράζουν ὅσους κι ὅπως μεταφράζουν. Ἴσως ἔτσι νὰ βροῦν τὸ δρόμο στὸ Σολωμὸ, στὸν ἓνα, ἢ στους πέντε - δεκά Σολωμοὺς πού εὐχεται ὁ Ἐλύτης νὰ ὑπάρξουν μιὰ μέρα, «ἔτσι πού νὰ ξαναγκαστοῦν οἱ ἄλλοι νὰ προσέλθουν στὰ Νέα Ἑλληνικά, ὅπως τοὺς ἐξαναγκάσαν νὰ προσέλθουν στὰ Ἀρχαία οἱ Πίνδαροι καὶ οἱ Ἰσώπιδες». Πέντε - δεκά Σολωμοί. ἄλλοίμονό μας. Καὶ πῶς; Ὅταν, ἀκριβῶς, παίζοντας μὲ τίς δεκάδες καὶ τίς πεντάδες, ἀφήνουμε καὶ τὴ Σαπφὸ ἔξω - (ἀπ' ἄλλοὺ τὰ δικά της σπαράγματα); Δὲν εἶναι καθόλου ὑποβρεθισμένοις νὰ φιλολογῆσει ἓνας ποιητὴς, ἀλλὰ παρὰ ἀφήνει λυτὴ τὴ γλώσσα του στὰ δεύτερα «Ἀνοιχτὰ χαρτιά» του ὁ Ἐλύτης καὶ ὄχι μόνο ἐκεῖ πού μιλάει γιὰ τὸ Σολωμὸ. Γιατί δὲ μένουμε κοντὰ στὸ Σολωμὸ μὲ τὸ νὰ τὸν ἐπικαλούμαστε μόνο, ἢ νὰ τὸν μνημονεύουμε ἢ νὰ τὸν διπλομακαρίζουμε γιὰ ὅσο δὲν ξέρουμε ἂν ὁ ἴδιος ἀισθανόταν καλὸτυχος ἢ νὰ τὸν ἀνακηρύσσουμε ἰσάξιο μὲ τὸν Ὀμηρο - ποιόν; Αὐτὸν πού δὲν πρόλαβε κἄν ὁ σοφολογιώτατος νὰ ξεστομίσει τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου καὶ ὁ ποιητὴς τὸν περιέλασε: «Πολὺ ψηλά ἐπήδησες, φίλε». Εἶναι παράδοξο, ἀλλὰ ἠαροῦμε πῶς τιμᾶμε τὸ Σολωμὸ μ' ὅσα ὁ ἴδιος ἀποστεργε. Ὁ «παραλογισμὸς» τοῦ Ἐλύτη ἤγχιξε μέσα ἀπὸ θιμὸ καὶ ἀπὸ μιὰ προσωπικὴ αἰσθησι ἀδικίας. Τὸ καταλαβαίνουμε, ἀλλὰ δὲν θὰ τὸν καλύψω, ἂν ὁ Σολωμὸς ἔμενε στὴν ἄρη; Πρέπει νὰ ἐλέησουμε πίσω ἀπὸ τίς λέξεις; Δὲν λέω ὄχι. Πολλὲς φορές μιὰ ἀφοριστικὴ κρίση κρύβει μιὰ παιχιδιάρικη ἢ καὶ γενναϊδωρὴ διάθεση, κάποια κι ἓνα ἀπροσδόκητο βάθος σημαντικῆς πού δὲν ὀπισθεκαίει ὀλόκληρα ἢ φιλοφροσύνη καὶ ἢ οἰκειότητα. Ἐχω, τώρα, στὸ νοῦ μου μιὰ σημείωσι τοῦ Ν. Ἐγγονόπουλου γιὰ ἓναν ποιητὴ, πού ὁ χρόνος θὰ μᾶς φέρνει τὸ ἔργο του ἐλπίδα καὶ πιὸ κοντὰ μας, τὴν Ἀντρέα (ἢ Ἀνδρέα) Ἐμπεριόλο. Γράφει ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος γιὰ τὸν ἡμέτερόν του: «Τὰ ἴδια ἔχω νὰ πῶ καὶ γιὰ τὸν Ἀνδρέα Ἐμπεριόλο. Εὐτύχησα ἐπίσης, νὰ γνωρίσω ἀπὸ κοντὰ τὸν μεγάλον ποιητὴ. Πάντοτε μὲ ἔθελξαν καὶ μὲ γοήτευσαν καὶ μὲ παρηγόρησαν στὴ ζωὴ (νὰ ἢ ἀποστολὴ τῆς ποιήσεως!). τὰ ὑπέροχα ἔργα του. Τὰ ποιήματά του, καθὼς καὶ ὅλα του τὰ γραπτά, εἶναι προϊόντα μιᾶς μεγάλης φαντασίας, ἐνὸς πάρα πολὺ πλουσίου πνευματικοῦ καὶ ψυχικοῦ κόσμου, μιᾶς ἀφογῆς ὅσο καὶ θα

θειάς γνώσης του ώραιου και του καλού. Τα έργα του και ή ζωή του τοποθετούν τον Άνδρέα Έμπειρικό, ισάξιο, πλάι σ' έναν Σολωμό, σ' έναν Baudelaire, σ' έναν Lautré- amont, σ' έναν Δάντη. Ο άνδρας, ακριβώς όπως ο Παρθένος: υπέροχος. Πρέπει να ειπωθή το ίδιο και γι' αυτόν όπως και για τον μεγάλο ζωγράφο: ένας άριστοκράτης του πνεύματος και της ζωής». «Λ, πόσο ώραία, πόσο κοντά μας ώραία και τι αληθι- νή ελευθεριότητα στο λόγο! Άλλωθως όμως μιλάει ο Σολωμός για την ποίηση και την αποστολή της κι άλλωθως φειδωλεύεται τα λόγια. Μένουμε πιστοί και συνεχίζουμε την παράδοση του Σολωμού, αν κάνουμε το χρέος μας στον καιρό μας, όχι πάνω από τον καιρό μας. Γιατί τότε δεν χρειάζεται καν ο Σολωμός, τραβήξτε δόξια στον Πίνδαρο ή τον Αισχύλο ή τον Πράκλιτο (που μνημονεύει ο Πολυδᾶς ἀλλ' όχι ο Σολωμός, ρη- τά) ή, καλύτερα, τραβήξτε μονομιᾶς στο «χαμένο μεταφυσικό κέντρο». Άλλά ο Σολω- μός που ήταν πιά κοντά στο «κέντρο» αυτό, δεν περιφρονοσε την ποίηση. Να τον ακούσουμε ξανά; «Εἶναι δύο φλόγες, διδάσκαλε, μία στο νοῦ, ἄλλη στήν καρδιά, αναμμένες ἀπό τή φύση εἰς κάποιους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εἰς διάφορες ἐποχές δια- φορετικά μέσα μεταχειρίζονται γιά ν' ἀπολαύσουν τά ἴδια ἀποτελέσματα' και ἀπό τή γῆ πετιοῦνται στον οὐρανὸ και ἀπὸ τὸν οὐρανὸ πετιοῦνται στον "Ἄδη, και ζωγραφί- ζουν εἰκόνες και πάθη, παρόμοια μ' ἐκεῖνα πού εἶναι σπαρμένα ἀπὸ τή φύση στον κό- σμο' και ἀγαπῶν και τῶνται και λατρεύουν τήν τέχνη τους ὡσαν τὸ πλέον ἀκριβὸ πράγμα τῆς ζωῆς...».

«Αν πάρουμε τὸς μετρητοῖς τὰ λεγόμενα τοῦ Ν. Ἐγγονόπουλου (πρέπει νὰ διαβάσουμε και κάτω και πάνω και παράλληλα μὲ τις λέξεις), θὰ βγοῦν παράδοξα συμπεράσματα. Και ή σύγχυση δὲν ὠφελεί. Ἄς συνδυάσουμε, ἔτσι, και παίζοντας και σοβαρολογώντας, τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Ἐλύτη μὲ τή φιλοφροσύνη (στην πιά καλή σημα- σία τῆς λέξης) τοῦ Ν. Ἐγγονόπουλου στον Ἄ. Ἐμπειρικό.

Ο ποιητῆς τῆς «Υψικαμίνου» και τῆς «Ἐνδοχώρας», θέλοντας και μὴ, ἔξακον- τίζεται, ισάξιος, πλάι τῷ ποιόν; πλάι στοῦ Δάντη πού ο Σολωμός, ἐκεῖ πού μνημο- νεύει Πετράρχη, Βοκάκκιο, Ἀρίστω και λέει, μὲ ποῖο πνεῦμα μαστίζωμαν τήν πα- τριδα τους, τὸν ἔχει γιά «πῶς μεγάλο ἀπ' ἄλλους τιν» ἔξακοντίζεται ἀκόμη, πῶς νὰ τὸ κάνουμε, πλάι στον Ποιητῆ, αὐτὸν πού ο Σολωμός τοῦ ἔχει πάντα τὸ ἀρχικὸ κεφα- λαῖο, πᾶσι νὰ πει, πλάι στον Ὅμηρο. Δὲν εἶναι, ἴσως, ὁ πῶς σωστός τρόπος γιά νὰ γίνει δικαιοσύνη. Γιατί ἔτσι ηγαίνοντας θὰ σπρώχναμε σὲ ποιά τάχα πεντάδα, και τὸν Baudelaire και τὸ Lautréamont (πού τόσο τιμᾶ ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος) γιά νὰ ἔξα- σφαλίσουμε μιὰ καλή θέση στον Ἄ. Ἐμπειρικό. Ὅσο γιά πολλοὺς ἄλλους, τὸν Ἄ. Μπρετόν, ἔξαφνα, θὰ μπλεκόμενατε σὲ ἀξεδιᾶλυτα διλήμματα, αν συνδυάζαμε τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Ἐλύτη και τοῦ Ἐγγονόπουλου, και σὲ τριλήμματα, αν στοὺς λογαρια- σμοὺς μας δὲν ξεχάσουμε — κι οὔτε πού ἔχουμε δικαίωμα νὰ κάνουμε κάτι τέτοιο — τις κρίσεις και τή χάρη πού ἡμιολογεῖ ὁ Ἄ. Ἐμπειρικός στον πατριάρχη τοῦ ὑπερρεα- λισμοῦ. Συγκεκριμένα, ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος στίς δύο πρώτες — ἄλλὰ και σὲ μεταπο- λεμικές — συλλογές του διαλέγει τις προμετωπίδες του ἀπὸ κείμενα τοῦ Μπρετόν. Σ' ἓνα ποίημά του, γραμμένο γαλλικά, τὸν ἀποκαλεῖ «partisan héroïque et farouche». Ἀργότερα ἄλλαξε γνώμη. Δὲν παύει νὰ τὸν ἔχει γιά «ἄνθρωπο σημαντικὸ ὅσο και ἄξιο βέβαια», ἀλλὰ σημειώνει πῶς τοῦ «ἀπέδιδε, κι αὐτοῦ, ὑπὲρ τὸ δέον σημασία, τότε σχετικὰ μὲ τὸν ὑπερρεαλισμὸ και τήν ποίηση». Δὲν τὸν παραδέχεται, λοιπόν, γιά «με- γάλο», ἐνῶ ἀνακηρύσσει γιά τέτοιον τὸν Ἐμπειρικό. Ἔλα, όμως, πού ο τελευταῖος όχι μόνον ἔχει κι αὐτὸς ἀφιερώσει ποίημα — ὠραιότατο, μάλιστα — στον Ἄντρέα Μπρετόν, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει: στην πρόλογο τῶν Γραπτῶν του (1960): «Και τώρα, δράσσομαι τῆς εὐκαιρίας, νὰ ἐκδηλώσω ἄλλη μιὰ φορά, ἐδῶ, ἔλο μου τὸν θαυμασμὸ και ὄλη μου τήν εὐγνωμοσύνη στον Ἄνδρέα Μπρετόν και στους ἄλλους ὑπερρεαλι- στές...».

Καλά, καλά! Εἶναι δικαίωμα και τοῦ ἑνὸς και τοῦ ἄλλου νὰ παλινωθοῦν ή νὰ μένουν στίς πρώτες γνώμες, και νὰ κακιώνουν ἀκόμη. Στὸ κάτω - κάτω ἓνα ἔργο χτι-

ζεται και με τὰ λάθη και τις ιδιοτροπίες μας και, ξεχωριστά, έδω στην Ελλάδα ποὺ οἱ δημιουργοί, οἱ πιδ ἄγγοι και ἀσυμβίβαστοι, στενεύουντά: συγχά νά προστατεύουν τὸ ἔργο τους, ἄλλοτε με τὸ πείσμα τῆς μοναξιάς και τῆς σιωπῆς κι ἄλλοτε με νύχια και με δόντια.

Κάποιο κρυφὸ δικηρὸ ἔχει πάντα ὁ ποιητῆς — ἔχει δικό του, τῆς γλώσσας του. Μπόρεσε λ.χ. ὁ Μπρετόν και οἱ γάλλοι κριτικοί και ἱστορικοὶ τοῦ «κινήματος» νά δοῦν και νά νιώσουν τι ἦταν ἡ συνάντηση τοῦ ὑπερρελισμοῦ και τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, μιᾶς γλώσσας τόσο κορσεσιμένης ἀπὸ τις «ἀγροτικές» ὀρθοδοξίες ποῦ «γλιστρήσει» στὴν καθαρεύουσα γιά νά κάνει δουλειά της; Μπορεῖ νά καταλάβει εὐκόλα ἕνας ξένος και ἀνοιχτομάτης ἀκόμη ὅπως ὁ Μπρετόν — εἶναι μέτα στὸ ποίημα τοῦ Ἐμπερρίκου ποῦ ὁ Μπρετόν ἀνοίγει και κλείνει: «πάντα με θεθαδότητα τὸ μάτι» — τι σημαίνει νά γράφει ἕνας ποιητῆς στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ μεσοπόλεμου τῆ γλώσσα τοῦ Σολωμοῦ και τοῦ Καδάφη;

Τι νά ποῦμε μεῖς — ὅσο πρόκειται γιά τὴν ποίηση. Ξέρουν καλλίτερα οἱ ποιητές μας. Ἐμεῖς τὸ πολὺ — πολὺ νά εἶμαστε μέσα στὸ χορὸ ποῦ (καθὼς στὸ ποίημα τοῦ Ν. Ἐγγονόπουλου «Ἀκριθῶς ὅπως») ρωτάει τὸν ποιητῆ

τί ζητοῦσες
ὅταν γυρνοῦσες μόνος
— φορώντας
τὰ φορέματα τ' οὐρανοῦ —
τῆ νύχτα
μέσα στὰ καλειδοσκόπια
και τῆ μέρα
μέσα στοὺς κινητῆρες
τῶν μηχανῶν;

και ὁ ποιητῆς ἀπαντᾷ

εἶμαι ἐκεῖνος ποῦ εἶδε
τὸν ἀρχιτέκτονα
και τῆ μητέρα
τὸν ποιητῆ και τῆ μητέρα

Ἴσως νά μὴ τὸ θέλε (:) καθόλου ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος, ποῦ ἄλλοῦ παραπέμπει, ἀλλὰ μήπως πρέπει νά δοῦμε — με τῆ δικῆ του ὀφθεία, πάντα — «τὸν ποιητῆ και τῆ μητέρα» ἢ ὅπως λέει: σ' ἕνα του γράμμα ὁ Σολωμός: «Ὅσο γιά τῆ Μητέρα μου, εἶναι πάντα ἡ Μητέρα μου».

Μέσα, λοιπόν, στὴν ποίηση, ἔχουν τὸ λόγο τους οἱ ποιητές. Κι ἔμεῖς ἂν τὸν θρῆσκουμε, ὅσο κάθε φορὰ ἀξιωνόμαστε. Λ.χ. δὲν εἶναι μόνο τὸ στοιχείο τῆς πρόκλησης και ἡ ποιητικῆ του λειτουργικότητα ποῦ ἔκανε τὸ Ν. Ἐγγονόπουλο νά γράψει και ν' ἀφιερῶσει τὸ ποίημα

ΣΤΙΣ ΛΥΡΙΚΕΣ ΚΑΙΝΟΔΟΧΕΣ

στὴν ἱερὴ μνήμη τῶν μεγάλων

ποιητῶν Ἀλεξάνδρου Κάλφογλου
Ἀντωνίου Κυριαζῆ

Κάποιο γόρδιο δεσμὸ θέλει νά κόψει: ἔδω με τῆ σπάθα του ὁ ποιητῆς κι ἄς ποῦ ἀπ' ἔδω ἔγαλνει ὁ καλύτερος «Μπολιθάρ» και τὸ γενναῖο ἐκεῖ αὐτοσυναίσθημα ποῦ σ'

αὐτὸ τὸ ποίημα ἔχει μιὰ ἀπὸ τίς ρίζες του: «Νὰ μὴν λησμονηθῆ ὅτι τὰ σουραῦλια ἔπαιζον, καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τοῦ δράματος, τὸ τραγούδι «τοῦ σερταριοῦ», ἕνα τραγούδι ποῦ ἐπιφυλάσσεται νὰ ἐξηγήσῃ καταλλήλως ὁ Κωσταντινουπολίτης Νίκος Ἐγγονόπουλος σὲ μιὰ μελλοῦμενη ἔκδοσι τῶν ἀπάντων του». Δὲν θέλει ρώτημα πῶς οἱ σημειώσεις ποῦ ἔγραφε τὸ 1966 δὲν εἶναι οἱ «ἐξηγήσεις», ποῦ ὑπόσχεται τὸ 1939, γιὰ τὴν αὐτὴν ἔκδοσι, ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς γραφεῖ καὶ περιέχονται μέσα στὸ ποίημα. Ὅσο γιὰ τίς σημειώσεις, ἐκεῖ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἀντώνιος Κυριαζῆς ἢ Κυρίτζης, δηλ. ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς εἶναι «μιὰ ἀπὸ τίς προσφιλέστερες του μορφῆς λεβεντιάς». Βλέπεις πόσο ἔξω ἀπὸ τὸ ποίημα δὲν πιάνει τὸ «μεγάλος ποιητῆς» ἀκόμη κι ἂν εἶναι νὰ τιμηθεῖ ἕνας ἄντρας ὡς τὸ Ρήγα; «Τὰ ποιήματα τὰ ζεῖ κανεῖς, δὲν τὰ γράφεις, σημειώνει, ἀλλοῦ, στὴν ἴδια ἔκδοσι τοῦ 1966 ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος. Ναί, χωρὶς ἄλλο, αὐτὸ δὲ ἔλειπε νὰ τὰ ἔγραφε μόνο. Ἀλλὰ, ἂν δὲν τὰ γράφει ἢ τὰ «γράφει» μόνο στὴν ψυχὴ του ὅπως λέει γιὰ τὸ Σολωμὸς ὁ Ν. Καρούζος, μεγάλος ποιητῆς δὲν εἶναι. Ἀπλοποιοῦν κάποτε τόσο πολὺ τὰ πράγματα οἱ ποιητῆς μας, ποῦ ἐμεῖς πρέπει νὰ καταφύγουμε σὲ κοινοσιπές γιὰ νὰ μὴν ἀδικήσουμε αὐτοὺς τοὺς ἴδιους. Ἀλλιῶς εἶναι ἂν ἔχανμε κάτι μέσα στὸ ποίημα — στὸ καλὸ ποίημα — κι ἀλλιῶς ἔξω. Ἔτσι ὁ Ἀλέξανδρος Κάλφογλου μέσα στὸ ποίημα τοῦ Ἐγγονόπουλου εἶναι «λυρικὴ καπνοδόχος» (πρωταρχικὸ καὶ αὐτογενὲς σύμβολο τοῦ διεθνοῦς ὑπερρεαλισμοῦ) καὶ «μεγάλος ποιητῆς» (ἔξῃπως προκλητικὸ δείγμα τῆς τραγικῆς εὐφυίας τοῦ Ν. Ἐγγονόπουλου). Κοντὰ σ' ἄλλον ὁ ποιητῆς θέλει νὰ μᾶς πεῖ καὶ γιὰ τὴ γλώσσα του καὶ γιὰ τὴ ζωγραφικὴ του, ἴσως. Ἦξερε τί κόκκινο πανί ἦταν γιὰ τὸν ταῦρο τοῦ παλαμισμού ἢ «Ἠθικὴ στιχουργία τοῦ περιωνύμου στιχουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κάλφογλου Βυζαντίου πρὸς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ ἀνεψιὸν αὐτοῦ». Κι ἄλλα, κι ἄλλα, ποῦ δὲν εἶναι γιὰ τώρα, ἔκαναν τὸ Ν. Ἐγγονόπουλο ν' ἀνακηρύξει τὸ συγγραφέα τῆς «ἠθικῆς ριμάδας» μεγάλο ποιητῆ. Στὶς σημειώσεις τοῦ 1966, ὡστόσο, κρίνει πῶς μετρημένα, τόσο ποῦ δὲν ξέρω ἂν τὸ σχόλιο μπορεῖ νὰ ἐνσωματωθεῖ πᾶς ὀργανικὰ μὲ τὸ ποίημα: «Ἀλέξανδρος Κάλφογλου. Ὅχι εὐκαταφρόνητος ποιητῆς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, μὲ μιὰ μικρὴ δόση πεζότητος, ὅπως οἱ περισσότεροί τῆς ἐποχῆς του. Σκεφτῆτε τοὺς συγχρόνους του Γάλλους... Πάντως ἢ γνῶμη τοῦ Κ. Παλαμῆ, γι' αὐτὸν εἶναι ὑπερβολικὰ σκληρὴ κι αὐστηρὴ. Γιὰ κοίταξε ποῦ ἕνας ποιητῆς καὶ ζωγράφος εἶχε καιρὸ λίγο πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο, στὴν ἡρωικὴ ἀκόμη περίοδο τοῦ «κινήματος», νὰ μελετᾷ τὴ γλώσσα σὲ τέτοια δυσεῦρετα κείμενα καὶ νὰ σκύβει σὲ πηγές ποῦ θεωροῦνταν, γενικά, θολές. Παράδοξος ὁ νεοελληνικὸς ὑπερρεαλισμὸς καὶ ἐξωφρενικὰ ὅσο καὶ ὠραῖα ἰδιότυπος ὅπως ὅλα τὰ δικὰ μας. Ὑπερρεαλισμὸς καὶ στροφή στὴν καθαρεύουσα ἢ στὸν «μειχτοδημοτικισμό», κατὰ τὸν ὄρο τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη (κοίταξε τὸ τεῦχος 7—8 τῶν «Νέων Γραμμάτων» τοῦ Ἰουλίου τοῦ '35)! Κι ἀπόμακρος ὁ Σολωμὸς νὰ πικραίνεται ὅσο στὸ γράμμα του ἐκεῖνο στὸν Ἐρτσέτη γιὰ τίς γλωσσικὲς μας λιποψυχίες. Ἀλλὰ μήπως ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ποῦ εἶπε: «πολλοὶ ἂν οἱ δρόμοι πῶχει ὁ νοῦς;»

Ὁ νοῦς τοῦ Ἐγγονόπουλου ἔχει τοὺς δικούς του δρόμους καὶ, ὅσο κι ἂν ἔχει εὐκολο τὸ ἐπίθετο «μεγάλος», ἢ ἀπλοχερία του κρύβει χάρη καὶ νοημοσύνη καὶ κεί ὅπου τῆς λείπει ἢ ἀκρίβεια. Θυμᾶμαι τώρα δυὸ ἀκόμη φορές ποῦ δὲν ταιγκουνεύεται τὸ ἴδιο αὐτὸ ἐπίθετο, τὴν πρώτην γιὰ τὸν Κ. Καβάφη, τὴν ἄλλη γιὰ τοὺς караγκιόζοπαίχτες Δεδούσαρο, Μίμαρο «καὶ τὸσους ἄλλους». Βλέπεις ποῦ ἐδῶ τὸ «μεγάλος» λειτουργεῖ ἀλλιῶς καὶ ἄρσκει πῶς σιστὲς διαστάσεις;

Οἱ ποιητῆς μας καὶ τὸ δίκιο τους! Οἱ φιλόλογοι ὅμως; Διαβάξω σ' ἕνα, χρησιμότατο κατὰ τὰ ἄλλα, βιβλίον ποῦ βγήκε τέσσερα χρόνια τώρα: «Ἀλήθεια πῶς δὲν κατάλαβαν ἀκόμη ὅτι ὁ Σαραντάρης εἶναι πῶς πάνω ἀπὸ τὸ Σολωμὸς;» Μήπως δὲ βλέπουν καλὰ τὰ μάτια μου; Ὁ Σαραντάρης πάνω ἀπ' τὸ Σολωμὸς; Ἀλλὰ τότε κι ὁ Σαραντάρης πλάι στὸ Δάντη καὶ στὸν Ὀμηρο! Τί εἶμαστε ἐμεῖς πιά! Κἀντι μὸς λέει πῶς ἂν θέλουμε — κι ὁ θεὸς ξέρει πόσο τὸ θέλουμε — ἕναν ἀληθινὰ μεγάλο ποιητῆ, θὰ πρέπει ἀρμόδια ὄργανα τῆς πολιτείας ν' ἀποκόβουν, σκόπιμα, διαλεχτὰ παιδιὰ ἀπὸ

τή γλώσσα τής μάνας τους, μήπως και ξαναγίνει το παθια να γράφουν σωστά (ποιητικά σωστά) τή γλώσσα μας άνθρωποι που αποξέχασαν. Ξέμαθαν ή υποτάχτηκαν (και κυρίεψαν) θψμια τά Έλληνικά! Έτσι: στην πεντάδα τής πρώτης γραμμής (δχι τώρα μόνο του Πανσωλομικού ή του Παγκαθαφικού, αλλά τής Οικουμενικής ομάδος, για να δανειστώ ένα ευφυολόγημα) θά έχουμε μόνο δικούς μας: Σολωμός, Κάλθος, Καδάφης, Σαραντάρης, Χ.

Άλλ' θς αφήσουμε τ' άσεται. Οι ύπερβολικές αυτές κρίσεις γίνονται έρημη και του Σολωμού και του ευγενέστατου — με σολωμικά μέτρα — Σαραντάρη, που ώστόσο λογάριζε την ψυχρή ποιηση του Καδάφη για τήν άνώτερη τής σημερινής Έλλάδος μ' όλες τής επιφυλάξεις του για το σπύρο χαρακτήρα τής, όπως λέει:

Εφυλλίζω τά τεύχη του περιοδικού «Μακεδονικές ημέρες» και ξαναδιαβάζω τς «παρενθέσεις» του Γ. Σαραντάρη: «Η πατριδα του ποιητή (δηλαδή, του κατ' έξοχήν δημιουργού) είναι ή γλώσσα» όσο περισσότερο ταξίδια κάνει, τόσο πιο δυνατά θ' άπλώσει ρίζες ή ψυχή του θμως θρείλει να επιστρέψει στην πατριδα για ν' αποδώσει στο έργο το ύφος που του αρμόζει, κείνη τή γραμμή που αποκαλύπτει «άληθεια» τόν πρόσκαιρο κόπο του ανθρώπου. Ήθος του ποιητή είναι ή γλώσσα αυτή έμπεριέχει το «Έθνος (που για μας αντιπροσωπεύει θ.τι «ή Πατριδα κ' ή Πίστις» για το Σολωμό,) και στο έθνος, τόσο θ ποιητής όσο θ πολίτης πιστεύουμε».

Άκόμη και θ Γ. Σαραντάρης, πιο κοντά από μας στο χαμένο μεταφυσικό κέντρο δεν έμπιστεύεται παρά τήν κίωτη τής γλώσσας και τής ποιησης.

Γράβηξε σε μήκος ή πεύρηση. Άλλά, να, τώρα θς θυμήθηκα που μιά νέα ποιήτρια μας, ή Νανά Πατρία, προτείνει άλλο «μέτρημα» κι αυτό με μοναδικό κριτήριο τή γλώσσα, τς σωστές σχέσεις τών λέξεων, καθώς λέει: Τώρα πιά τά σφαιρίδια χοροπηδάνε πάνω στον λογιστικό μας άδακα και θεν εφίνατε μετς που τόν έπινοήσαμε. Καί ήλεκτρονικά μετροτήης άκμήθ, θεν θά θρωκε λογαριασμό. Γράφει: «Θέλω να ισχυρισθώ θτι οι ποιητές μου που κατ' έξοχήν έπρόσθεραν στη γλώσσα με το σωστό τρόπο, είναι οι ποιητές Κάλθος, Σεφέρης και Έλύτης. Θά έλεγα δέ θτι Κάλθος στο σημείο αυτό είναι θ καλύτερος όλων, σθ αντίθετα με το Σολωμό, θ όποιος μεταχειρίζεται μιά γλώσσα πρόχειρη». Τώρα τι γίνεται; Θέτη, στη δεκάδα (ή, ακριβέστερα στη νεοελληνική τριάδα) έξασφαλίζει θ Σεφέρης και θ Έλύτης, άλλ' θ Σολωμός έξω — τι έξω, λέω! στο πύρ το έξώτερο —, μιά που «έλοι του περίπου οι σίχοι είναι γραμμένοι με λέξεις άσχετες». Φέρνει, μάλιστα, και παράδειγμα. Στο στίχο «Ο Άπρίλης με τόν έρωτα χορεύου» και «γελοούνε» οι λέξεις Άπρίλης και Έρωτας, παρά το θς είναι άσχετες. Υπάρχει το θξότατο γιώτα του Άπρίλη και το — πώς να το πει κανείς; — πλατό γράμμα ώμέγα. Υπάρχει το ήτα του Άπρίλη που θεν επαναλαμβάνεται πουθενά. Υπάρχει το χι του χορεύου που θεν επαναλαμβάνεται πουθενά. Θθτε και τόν επόμενο στίχο που λέει «κι θς άνθια θγαίνουν και καρποί, τός άρματα σε κλείνουν». Τρίθεις τά μάτια σου; Όπεική προσοδία στην τωρινή μας γλώσσα κι από άνθρωπο που και θεν κείνχε και περιφρονούσε τήν ιστορική όρθογραφία! Γάλα ή θυμάται το «Διάλογος»; Άς τον καλύτερα. Θά ήταν άδικο ή πολύ άσχημό για μιά νέα ποιήτρια που κάνει τή δουλειά τής όσο μπορεί καλύτερα. Άς θυμηθούμε μόνο για δικό μας σωφρονισμό τς «Σημειώσεις του ποιητή» μιά και θκαι θ Σολωμός θεν απευθύνεται (ή, μήπως, και απευθύνεται;) σε ήμότεχνό του: «Διδάσκαλε, ή άρμονία του στίχου θεν είναι πράγμα όλο μηχανικό, αλλά είναι ξεχείλισμα τής ψυχής» μ' όλον τούτο. Άν φθάσης να μου αποδειξείς θτι σφάλλω στους στίχους, θέλει γράψω τών Ιταλών και τών Ισπανών, να τούς δώσω τήν είδηση, θτι τούς έσφαλαν έως τώρα και αυτοί, και μη φοβάσαι να σου πάρω για τήν έφεύρεση το θραύειον, γιατί θέλω σε μελετήσω».

Η έφεύρεση, στα χρόνια μας — το ξέρεις — είναι το κώταγμα τής γλώσσας. Φοβάμαι: θτι αρχίζουμε να κάνουμε κακή χρήση. Τόσο κακή χρήση που ή ποιήτρια μας θεν καταλογίζει μόνο στο Σολωμό άγνοια τής Έλληνικής και «δυσχέρεια

ἐκφράσεως εἰς αὐτήν», ὅπως ὁ γλωσσολόγος τοῦ Ἀρχηγείου Ἐνόπλων Δυνάμεων (τὸν Ἰούλιο τοῦ 1972 στὸ γνωστὸ φυλλάδιο «Ἔθνος καὶ γλῶσσα»), ἀλλὰ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν εἶχε αἰσθησιμὴν τῶν λεκτικῶν σχέσεων. Σημειώνει μάλιστα πῶς «τὸ ὅτι ὁ Σολωμὸς δὲν ἤξερε ἐπαρκῶς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσα δὲν τῆς φαίνεται ὡς ἀρκετὴ δικαιολογία». Τὸ ἀνώνυμο φυλλάδιο τοῦ Ἐπιτελείου ἀπειλεῖ μόνον νὰ διώξει ἀπὸ τὴν πολιτεία τὸ Σολωμὸ καὶ ἵσους τὸν ἀκολούθησαν στὴ γλῶσσα: «Ἐὰν ἔξη σήμερον ὁ Πλάτων, ὁ δὲ εἶχεν ἕνα ἐπὶ πλέον λόγον νὰ ἐξοστρακίσῃ τοὺς ποιητὰς ἀπὸ τὴν πολιτείαν του». Τώρα, τί στοχαζόταν ὁ Σολωμὸς πάνω στὴν ἀποπομπὴ τῶν ποιητῶν, λές νὰ νοιάστηκε νὰ δεῖ ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου αὐτοῦ; Ἡ καλὴ μας πάντως ποιήτρια εἶναι πολὺ αὐστηρότερη. Τὸν καταδικάζει σὲ ποιὴ κύκλο τῆς δαντικῆς κόλασης; Ποιὰ θὰ ἦταν ἡ ἄξια τιμωρία γιὰ ἕναν ποιητὴ πού δέθηκε στὴν ποίηση χωρὶς νὰ ἔχει «αἰσθησιμὴν τῶν λεκτικῶν σχέσεων»;

Ἄχ, πότε ἕνας ἀληθινὰ σωστὸς (ὄχι μεγάλας ὡς ἀφήσουμε τὰ μεγαλεῖα) ποιητῆς καὶ κριτικὸς μαζί θὰ παντρέψῃ τὴν εὐαισθησία καὶ τὸ μέτρο μὲ τὴν αὐθόρμησι καὶ τὴ γενναιοδωρία: ὄχι μόνον καθαφικῆς μετεμψυχώσεως. Ὡς τότε, φοβάμαι, θὰ εἶναι ὁ Γ. Σεφέρης πού ζύγισε τὴν πῦρ ἀκριβῆ κρίση γιὰ τὸ Σολωμὸ καὶ τὴ μεγαλοσύνη του, καὶ αὐτὸ ἀποφεύγοντας νὰ πεῖ καὶ νὰ ξαναπεῖ τ' ὄνομα τοῦ ποιητῆ καὶ χωρὶς καὶ τὰ λόγια νὰ ἴναι δικὰ του: «Τὰ ἔθνη, ἔχουν μεγάλους ἀνθρώπους παρὰ τὴ θέλησίν τους». Καὶ στὴν ἴδια δοκιμῇ (διμιλία): «Τ' ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ εἶναι δεῖκτες. Δείχνουν ποιὰ καὶ τί λογῆς μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀτόφια λαλιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ποιητικοῦ λόγου. Δὲν ξέρω παράδειγμα, στὴν παγκόσμια λογοτεχνία, πού οἱ σπύρτιοι στίχοι ἑνὸς ποιητῆ νὰ ἔχουν δώσει μιὰ τέτοια ἀποκάλυψη. Ὅμοιος αὐτοὺς τοὺς σπύρτιους στίχους δὲν μποροῦμε, ὅτι καὶ νὰ κάνουμε, νὰ τοὺς κοιτάξουμε σὰ δημιουργίες τετελεσμένες. Πάντα, μὲ κάποιον τρόπο, μᾶς σπρώχνουν πρὸς τίς σιωπῆς πού τοὺς περιβάλλουν: τὰ κενὰ τους».

Ἀκόμη καὶ σὲ τέτοιες κρίσεις, φαίνεται καθαρὰ πού καὶ πόση πίεση ἀσκεῖ στὴ γλῶσσα ἡ τάση γιὰ ὑπερβολὴ ἢ γιὰ ἀπόκρυψη καὶ πόσο δυνατὰ ὁ Σεφέρης τραβάει κάθε φορὰ τὸ χαλινάρι. Ἀδικοῦμε, πιστεύω, τὸ Σολωμὸ μὲ τίς ὑπερβολές μας ὅσο καὶ μὲ τίς ἐπιφυλάξεις μας, ὅταν οἱ τελευταῖες πηγάζουν ἀπὸ λογῆς - λογῆς κρυφῆς ἐλπίδες καὶ ψευδαισθήσεις. Στὴ νύκτῃ του, ἔξαφνα, ὁ Σεφέρης ἦταν πῦρ εὐκολοῦ ἀπέναντι στὸ Σολωμὸ. Στὸ Μυθιστόρημα λ.χ. ἐμπιστεύεται μιὰ ἀπὸ τίς πῦρ σημαδιακῆς φράσεις ἀπὸ τὴ «Γυναίκα τῆς Ζάκυθος» στὴν ἑλλειπτικὴ ἄρθρωση τοῦ κομματιοῦ.

Ἀκόμη καὶ ὁ Ζ. Λορεντζάτος πού ἔχει διδαχτεῖ πολλὰ καὶ ἀπὸ τὸ Σολωμὸ καὶ ἀπὸ τὸ Σεφέρη δὲν ἀντέχει πάντα στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ σωστοῦ μέτρου: «Πρέπει μοῦ φαίνεται νὰ συλλογιστοῦμε ὅτι στὸ πρῶτο ἡμῖς τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ Σολωμὸς εἶναι χωρὶς ἄλλο γιὰ τὴ λογοτεχνία στὴν Εὐρώπη καὶ, κυρίως, στὴν Ἑλλάδα ἕνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους νομοθέτες τοῦ corpus iuris Litterarum...». Ἐδῶ εἶναι τὰ ἐπιρρήματα πού ἔρχονται νὰ περικόψουν τὰ περισσεύοντα καὶ νὰ διασώσουν τὴν ἀληθοφάνεια. Ἄν ὁ Σολωμὸς ἦταν ἀπὸ τοὺς πρῶτους νομοθέτες στὴν Εὐρώπη, δὲν τὸ ξέρω. Ὅσο γιὰ τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ θὰ ἦταν ὀλοφάνερο καὶ αὐτονόητο, καὶ χωρὶς τὸν Ἀποστολάκη. Θέλω νὰ πῶ ὅτι αὐτὸ τὸ «κυρίως» στὴ διατύπωση τοῦ δοκιμιογράφου οὔτε τὸ μετριασμὸ τῆς ἐκφρασεως οὔτε τὴν ἔξαρση τῆς ἄξιαι τοῦ Σολωμοῦ ὑπηρετεῖ. Κοίταξες τὰ τόσο σημαντικὰ δοκίμια τοῦ Λορεντζάτου γιὰ τὸ Σολωμὸ πού βγήκαν τώρα τελευταῖα συγκεντρωμένα σ' ἕναν τόμο; Θὰ σοῦ ἀρέσουν φράσεις ὡς αὐτὴν ἐδῶ, ἀπὸ τὸ «ἀπόσιμα» τοῦ βιβλίου, γραμμμένο πρόσφατα: «Ποιὰ θὰ εἶχαμε ἄραγε σήμερα ἐμεῖς φωνή, ἂν ἐκεῖνος δὲ μιλοῦσε πρῶτος; Ὁ Σολωμὸς εἶναι ἡ φωνή μας». Ἐγὼ δὲν σοῦ κρύβω, προτιμῶ αὐτὲς τίς κρίσεις, μέσα πάντα στὰ δικὰ μας ὄρια, παρὰ ἀμφίβολες κατατάξεις σὲ εὐρωπαϊκὴ ἢ οἰκουμηνικὴ κλίμακα. Μὲ μπερδεύουν ἀκόμη περισσότερο, ὅταν μάλιστα τίς συσχετίζω μὲ ἐκείνες τῶν καλῶν μας ποιητῶν. Νὰ τὴν ἀπὸ τὴν ἢ μεγαλοσύνη τοῦ Σολωμοῦ: «... ἀνήκει στὴν αὐτὴν

γορία τῶν καλλιτεχνῶν πού δὲν πιστεύουν πολὺ στὴν ἐμπνευστὴ ἢ σὲ καμιά ἄλλη ἐπίνοια ὅσο στὴ δουλειά, καὶ ἂν ἐπρόκειτο σήμερα νὰ τὸν κατατάξουμε κάπου, ἢ θέση τοῦ θὰ ἦταν μαζί με τὴν οἰκογένεια τῶν μεγάλων καὶ ἔτσιον συνεχίζουσιν στὶς μέρες μας τὴν παράδοσή τους, δηλαδὴ τὸ Φλωμπέρ, τὸ Μυωντελαίρ, τὸ Μαλλαρμέ, τὸ Βαλερύ, τὸν Τ. Σ. Ἐλλιοτ, τὸν Τζόυς, τὸν Ἐξζρ Πάουντ, τόσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ τρόπου ἐργασίας, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ γενικότερη σφραγίδα ἢ τὸ χαρακτηριστὴν τέχνης πού δημιουργεῖ στὸν κόσμον ἢ ἀποψη αὐτῆς. Βλέπεις πόσο ποιητὴς συνιστῶνται στὶς πρώτες θέσεις, κι ἂν ἀκόμη ἀφήσουμε στὴν ἄκρη τοὺς δύο πεζογράφους, γιὰ νὰ κρατήσουμε τὶς τυπικὲς διακρίσεις. Κι ἔλοι αὐτοὶ ἔγραψαν μετὰ τὸ Σολωμῶ. Ἐγραψαν, σημαίνει ἐδῶ «πραγματοποίησαν» κατὰ τὸ ρῆμα «στοχασμῶν», ἐνῶ ὁ Σολωμῶς δὲν ἔγραψε, ἔγραφε.

Ἄλλ' ἄς εἶναι. Ποιὸν θὰ θυσιάσουμε ἀπὸ τὸ μέτρημα τοῦ Λορεντζάτου, γιὰ νὰ περισώσουμε τοὺς δικούς μας «μεγάλους», νεκροὺς ἢ ζωντανούς; Δὲν πάει καιρὸς πού τὸ «μεγάλο» ἀκούστηκε καὶ γιὰ τοὺς ἀκόμη ποιητὴς μας καὶ τὸ κακὸ εἶναι ὅτι ὁ ἓνας ἀπ' αὐτούς, ὁ Βάρναλης (ναί, ὁ Βάρναλης τοῦ «Ὁ Σολωμῶς χωρὶς μεταφυσική», αὐτὸς δηλ. πού πολέμησε ἀλύπητα τοὺς «λυρικοὺς κριτικοὺς» τοῦ Σολωμοῦ, καλὰ ἢ ὄχι, ἔλοι τὸ ξέροισι), δὲ μπορεί πιά νὰ διακηρυχθῆι πρὸς «μεγάλο» τὸν ἀνέδαξαν, «μεγάλο» τὸν κατέδαξαν.

Στὴν οἰκογένεια τῶν μεγάλων πού δὲν ἦταν μόνοι μανικκοί, ἀλλὰ καὶ εὐφρεῖς, ὅπως θὰ ἴλεγε ὁ Ἀριστοτέλης. Πέλει ὁ Ζ. Λορεντζάτος καὶ τὸν Ἐλλιοτ καὶ τὸν Πάουντ. Ἀλλὰ ὁ πρῶτος μιλιῶντας γιὰ τὸ δεύτερο προειδοποιεῖ: «Ἐγὼ καὶ ἄλλοτε ἐκφράσει τὴ γνώμη πῶς τὸ ἂν ἓνας ποιητὴς εἶναι «μεγάλος» δὲν εἶναι κάτι πού εἶναι ἀριμόδιοι οἱ σύγχρονοὶ του κριτικοὶ νὰ τὸ κρίνουν: μόνο μετὰ τὸ θάνατό του, καὶ ἀφοῦ περάσουν μιά ἢ δύο γενεές, ὁ ὅρος «μεγάλος» μπορεί ν' ἀρχίσει νὰ ἔχει κάποια σωστὴ σημασία».

ὑστερόγραφο

Θὰ ἔχεις προσέξει πού μέσα στὰ τελευταῖα σκοτεινὰ χρόνια οἱ νέοι ποιητὴς μας πέρασαν τὴν ἀποκάρδιωσή τους ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς διαφεύσεις ἔχ: στὴν κατεύθυνση τοῦ Δ. Σολωμοῦ, ἀλλὰ στὴ μεριά τοῦ Κ. Παλαμῆ, πού δὲν ἔτσι με τρόπο παράδοξο ἀπὸ μιὰ λήθη πού δὲν τὴν φαντάζομαι ὀριστικῆς: Οἱ μελετητὴς μας, ἀντίθετα, στράφηκαν στὸ Σολωμῶ καὶ πλῆθυναν οἱ ἐργασίες κι οἱ κριτικὲς με βάση τὴν ἔκδοση τῶν ΛΥΤΟΓΡΑΦΩΝ ΕΡΓΩΝ ἀπὸ τὸ Α. Πολίτη, Παρήγορο σημάδι. Ὁ πνευματικὸς μόχθος τῶν μελετητῶν (πού τιμοῦσε ὁ Σολωμῶς) εἶναι, τυγχά, πρὸς ἀθῶος παρὰ οἱ αὐθαιρέσεις τῶν ἀφορισμῶν, ἀπ' ὅπου καὶ νὰ πηγάζουν κι ἔτσι ἐλαφρυντικά κι ἂν μπορούν νὰ ἐπικαλεστοῦν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ γνήσιοι ποιητὴς μας εἶναι πρὸς δίκαια Σολωμικοὶ — κι οἱ πρὸς ἀνορθόδοξοι γλωσσικὰ — στὰ ὄρατα ποιήματά τους παρὰ στὶς ἀμφίβολες κρίσεις τους. Ὁ Ν. Ἐγγονόπουλος, ἐκεῖ πού λέει

ἢ σαριμανίτσα τοῦ ποιητοῦ
εἶναι τὸ νεκρικὸ κιδοῦρι
του
κι' ἢ κουνουνίστρα πού βάζουνα
στά βρεφικὰ του χέρια
εἶναι τὸ κυπαρίσσι
πού θὰ φυτρώσει
πάνην στὸν τάφο του

Κι ὁ Α. Ἐμπειρίκος, τελειώνοντας τὸ ποίημα τοῦ Ο ΔΡΟΜΟΣ

..... μόνον στὰ δῆματα τῶν ποιητῶν ἐκείνων,
πού οἱ ψυχές των ἔνα μὲ τὰ κορμιά των εἶναι, τῶν ποιητῶν ἐκείνων, τῶν ἀ-
κραιφνῶν καὶ τῶν ἀχράντων, καθὼς καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν Ἀγίων Πάντων.
Ἀδελφὰ ποιήματα γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ θάνατο.

Ἀντρέας Μπελεζίνης

★

★ & δεν εμινε μύτε ενα κλοναου,
φυλερμιο πουλακν να καθυσυ,
το θραδυ — την αυγή να κυλαδυσῦ, τραγου-
δισυ.

★
Τρυγὸν ἢ φιλέρημος, φωνὴ βοῶντος ἤχησε
Χριστοῦ ὁ λύχνος, κηρύττων μετάνοιαν...
(Τρωϊδίων).

μιὰ ματιὰ στὴν ΥΔΡΙΑ

ΥΔΡΙΑ: Γιὰ τὰ ὅλα ὑπάρχει κι ἄλλος τρόπος: ἡ ποίηση μὲ τὴ
γλώσσα της, ἐνιαίᾳ στὰ ὅλα καὶ στοὺς ὅλους, μιὰ γιὰ τὸν ἕνα κόσμο.

Στὴν «Τῶρα» ἔχει ὡς τὰ τώρα παρουσιά-
σται:

★ Π ο ί η σ η: Σοκράτης Α. Σκαρτσῆς, Ἀγ-
γελος Φώτιος Πασχαλᾶς, Βασίλης Ἀρφάνης,
Λάμπρος Χαλικιᾶς, Διονύσης Καρατζᾶς, Κώ-
στας Λογαράς, Ἀντώνης Μπουλουίντζας, Κώ-
στας Σπαρινός, Χρῆστος Τσιάμης, Ἀντώνης
Ἐλευθεριώτης, Βασίλης Μπουκουβάλας, Τερέ-
ζα Σινιγάλια, κ.ἄ. Δ. Κάββοφρας, Χρ. Βασιλί-
δης, Χρῆστος Λάσκαρης κ.ἄ.

Μεταφράσεις, Π ο ί η σ η: Γ. Σ.
Μέροβιν, Εἰνγκ. Βινικοούροφ, Ἐ. Λίνντεργκεν
(Ἄντ. Ἐλευθεριώτης), Ζέο Νόργκε, Ὁ Καρ-
λομάγνος στὴν Ἱερουσαλήμ (Τ. Ἡλιάδου -
Μανιάκη), Σάφλ Κρό, Ρ. Ἀλμπέρτι (Γ. Κα-
ραβασίλης), Ἀμερικανοὶ ποιητὲς (Γιῶργος
Καραχάλιος) - Ἐντ. Μισούρ, Ζμπ. Χέριμπερτ
(Μαρία Μιράντα Μεθενίτη) - Ὁράτιος, Χάνε,
Τζ. Μείνσφιλντ, Ἰβάν Κρουλόφ (Ἄντ. Ἡ.
Σακελλαρίου) - Γκ. Οὐγγκαρέτι (Τ. Σινιγά-
λια) - Ἀμερικανοὶ ποιητὲς, Γ. Κ. Γουίλιαμς,
Νικανόρ Πάρρα, Ἀ. Βοϊνεζάνσκυ (Χρ. Τσιά-
μης) - Ἀ. Φρενὼ (Α. Χαλικιᾶς) - Σύγχρονοι
Ἀμερικανοὶ ποιητὲς (78 ποιητὲς) - Τ.Σ. Ἐ-
λιοτ, Ε.Ε. CUMMINGS, Μιροσλάβ, Χόλουμπ,
Βάσκο Πόπα, Τζουάν Τζι, Χαφίξ τοῦ Σιράς,
Sandor Weores, Ἡ Ἀγρόπνια τῆς Ἀφροδί-
της, Πετρώνας, Δὸν Χουάν, Χάν - σάν, Τὸ
Ἔπος τοῦ Γιλγαμῆς, Ἴνδοι, Αἰγύπτιοι, Κινέ-
ζοι, Ἰάπωνες, Νέγροι, Καθὰ Μεσαιωνικὴ πό-
ση, Παιδικὴ ποίηση (Ἀμερικῆ, Βιετνάμ,
Ἰαπωνία), κ.ἄ. (Σωκρ. Α. Σκαρτσῆς).

Π ε ρ ᾶ: Ἀ. Μπένετ - Ἀ. Μὰκ Λῆς, (Ἄντ.
Ἐλευθεριώτης), Στόμπα Κομάτι (Νό - Γ.

Καραχάλιος) - Ἡ ματωμένη λεῦκα (τοῦρκ.
Καραγκιόξης - Μαρία Μιράντα Μεθενίτη) -
Φ. Γκ. Λόρκα (Ν. Γ. Μοσχονᾶς) - Ρ. Χάου-
αυντ: Ἀλλεν Γκίνσμπεργκ, C. M. Bowra:
Πίνδαρος, Ἡ θεωρία τῆς ποίησης (συνεχί-
ται), Θέσεις γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὴν κριτικὴ:
Γ. Σ. Ἐλιοτ, Ἐζρα Πάουντ, Οὐάλλας Στή-
βενς (Ἄρης Μπερλῆς) Ἡρόδοτος (Ἄντ. Ἡ.
Σακελλαρίου), Σύγχρονοι Ἀμερικανοὶ ποιητὲς
γιὰ τὴν ποίησίν της (Τερέζα Σινιγάλια), Σλ.
Μρόξεκ (Κώστας Σπαρινός), κ.ἄ.

Μ ε λ ἔ τ ε ς: Ἀντρέας Μπελεζίνης, Γιὰ δι-
ῆλα τῶν: Σ. Α. Σκαρτσῆ, Α. Πούλιου, Ν.
Τρωϊκόλα, Ἡ νεώτερη (καὶ σύγχρονη) ποίηση
στὴν παιδεία (συνεχίζεται). Ὁ Ἀ. Φ. Πασχα-
λᾶς, Γράμματα σ' ἕνα φίλο, Γιὰ τὴν πνευματι-
κὴ κίνηση στὴν Πιάτρα καὶ κριτικές, Ὁ Α.
Δρουκόπουλος καὶ ὁ Α. Η. Σακελλαρίου, Μελέ-
τες γιὰ παλιὰ καὶ νέα ἑλληνικὰ θέματα. Ὁ Μ.
Γ. Μερακλῆς, Ὁ ἥλιος, τὸ φεγγάρι καὶ ὁ αὐ-
γερινός, Ὁ Ράλλης Κοψίδης, Μνήμη Ζωοδό-
τις, Ὁ Β. Τσονάκας, Γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτο-
νικὴ, Ὁ Γ. Καραχάλιος, Γιὰ τὸ παρανοϊκὸ θέ-
ματρο. Ὁ Γ. Μιχογιανόπουλος, Γιὰ τὴ σωστὴ
ζωγραφικὴ - Ὁ Ἀ. Μπουλούτζας, Γιὰ τὸν
κινηματογράφο - Ὁ Κ. Λογαράς καὶ ὁ Δ. Κα-
ρατζᾶς, Παρουσίασαν παλιὰ καὶ νέα ἑλληνικὰ
κείμενα - Ὁ Σ. Α. Σκαρτσῆς, Παρουσίασε τὸν
Ἀγγελιο Φώτιο Πασχαλᾶ καὶ τὸν Γιῶργο Κα-
ραχάλιο - κ.ἄ.

Ν ἔ ο ι: μὲ ποιήματα, πεζὰ καὶ ποικίλες με-
ταφράσεις, ζωγραφικὴ, φωτογραφία, (τάγκα,
Γιαπωνέζοι, Κινέζοι, Ἴνδοι, Μεσ. ποίηση, Ἀ-
ραβες, Νεώτεροι, Πρωτόγονοι): Π. Χαλοῦλος,